

Rıza Tevfik'in
Şiir, Hâtıra ve Mektuplarında
İstanbul Özlemi

Abdullah Uçman

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

1868 yılında babasının kaymakam olarak görev yaptığı Edirne'ye bağlı Cısr-i Mustafapaşa'da (bugün Bulgaristan sınırları içinde Tsaribrod) dünyaya gelen Rıza Tevfik'in, 1922 yılında 150'likler dolayısıyla mecburi olarak yurt dışına çıkıncaya kadar, hayatının büyük bir kısmı İstanbul'da geçer. 1922 ile 1943 yılları arasında Amman ve Cünye'de geçen yirmi yıllık sürgün hayatından sonra, 1943 yılında tekrar İstanbul'a dönen Rıza Tevfik 1949 yılında vefatına kadar yine İstanbul'da yaşar ve Zincirlikuyu'da Asrî Mezarlık'a defnedilir.

Rıza Tevfik'in İttihat ve Terakki Fırkası'nın Edirne mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdiği 1908'den sonra, gerekse 1919 yılında Şûrâ-yı Devlet Reisi sıfatıyla zaman zaman yurt dışına çıktığı sırada, gittiği Paris, Londra ve Cambridge'den karısına, dostlarına ve çocuklarına yazıp gönderdiği şiir ve mektuplarında zaman zaman İstanbul ile ilgili duygu ve düşüncelerini dile getirdiğini görürüz. 1922 yılında 150'likler listesine dahil edilip yurt dışına çıktıktan sonra, 1943 yılına kadar Amman ve Cünye'de geçirdiği sürgün yıllarında kaleme aldığı şiir, mektup ve hâtıralarında ise İstanbul özleminin

farklı boyutlarda ortaya çıktığı görülür. Şimdi burada (bu tebliğde) sırayla, yani kronolojik olarak, evinden barkından ayrıldıktan sonra gurbet ellerde yazdığı çeşitli şiir, mektup ve hâtıralarındaki İstanbul özlemini gözden geçireceğiz.

Rıza Tefvik'te İstanbul özlemi ilk defa 1885 yılında Mekteb-i Sultani'den kovulup bir süre Gelibolu'da ailesinin yanında kaldığı sırada görülür. Bunun üzerine babasının dostları vasıtasıyla tekrar İstanbul'a gelir ve Mekteb-i Mülkiye'ye kaydolar. 1888 yılında bir talebe hareketine katılıp buradan da kovulduktan sonra Mekteb-i Tıbbiye'de okuduğu yıllarda, bu sefer verdiği bir konferans dolayısıyla jurnal edilip hapishaneye atılır. Rıza Tefvik'in 1909 yılında "Hapishane Hâtıraları" adıyla kaleme aldığı hâtıralarında da İstanbul'la ilgili bazı değerlendirmeleri dikkatimizi çeker.

Rıza Tefvik'i İstanbul'da ilgilendiren, birçok İstanbul âşığı gibi, elbette ecdadın miras bıraktığı tarihî yapılar, tabii güzellikler, camiler, minareler, diğer mimari eserler; Boğaziçi, İstanbul'un şarkıları, türküleri, insanları ve bunların etrafında teşekkül eden hususi hayat tarzı ve kültürüdür. Bir makalesinde bunu şu satırlarla ifade eder:

Meşrutiyet'in ilânı tarihinden dört beş ay evveldi. Manyasîzâde Refik Bey merhumla beraber bir gece İhsaniye taraflarında samimi bir dost evinde misafir kalmıştık. Ben sabah hayli erken kalktım ve Salacak sahillerine indim. Seher vakti Sarayburnu'ndan ta Galata Kulesi'ne kadar İstanbul ufkunu tezyin eden o ulvî minarelerle cami kubbelelerinin ulviyetini ve dünyanın hiçbir tarafında bulunmayan İstanbul'un muhteşem ve vakur güzelliğini o ıssızlıkta doya doya temâşâ ediyordum. Hava sâkin ve güzeldi. Yalnız ekseriya olduğu gibi ufuklarda hafif ve temiz bir beyaz sis vardı ki, meşhur Rus-Ermeni ressamı Ayvazovski'nin dilber tablolarını andırıyordu. O esnada Kızkulesi önünde sahile yakın bir kayık yavaş yavaş Kadıköy istikametine doğru gidiyor ve kendi başına Kemah ve Urfa ağzıyla bir türkü söylüyordu ki yalnız şu beytini zapt edebildim, uzaklaştı, gitti:

*Duman aldı mezarımın üstünü,
Kara gözlüm acep bana küstü mü?*

RIZA TEVFIK'İN
ŞİİR, HÂTIRA VE MEKTUPLARINDA İSTANBUL ÖZLEMİ

diyordu. Âheng-i musikisi hâlâ kulağımda çınlayan bu türkü, bana pek dokundu idi. Şu aşağıdaki kıt'ayı da Üsküdar'ın bir hücre mahallesinde fakir bir evin önünden geçerken işitmiş idim. Sesi güzel bir genç kadın tegannî ediyordu:

*Değirmenden gelir eşim
Derde düştü gamsız başım,
Sevda değil bu bir hışım!
Yataklara serdi beni.*

diyordu.¹

Rıza Tevfik 1910 yılında İngiltere'ye ikinci defa gidişinde, Cambridge'de iken karısı Nazlı Hanım'a yazıp gönderdiği bir posta-kartında, orada gördüğü bazı yerleri İstanbul'a benzetir: “Şu karttaki güzel köprü Saint John College Medresesi'nin köprüsüdür. Altından dere geçer. Bu köprüye “Âh u figan Köprüsü”derler. Zira köprü'nün sağ tarafında müdhiş bir zindan vardır. Eski zamanlarda mahkûm olan biçâreler bir daha dünya yüzü görmemek üzere bu köprüden zindana geçirilirken bittabi âh u figan ederlermiş. Ondan bu isim kalmış. Bugün genç, güzel İngiliz talebeleri ve kızlar güzel güzel kol kola bu köprüden ve kayıkla da altından geçiyorlar. Hakikaten buraları güzel yerlerdir, görülecek yerlerdir.” (...) “Hem burada tuhaf bir şey daha var ki İstanbul'u andırıyor ve pek hoşuma gidiyor. Burada bir meydan var. Orada her Cumartesi pazar kuruluyor. Köyden satıcılar gelir, sebzevat getirirler, çiçek getirirler. En ucuz şeyler orada satılır, hattâ bir de bit pazarı var. Ne tuhaf!. Sonra hemen çarşının yanı başından sokağa girsen bir büyük mektebe çıkar. Hangi mektebe girsen böyle güzel ormanı, çayırı vardır ve pek çoklarının bahçesinden bu güzel dere geçer. Bu karttaki resimden anlarsın ki ne kadar güzeldir. Sol tarafta beyaz yolu görüyorsun, sonra bir meyil ile çemeni dereye iner. İnşallah burada biraz yaşarız güzelim.” (Cambridge, 20 Ağustos 1910).²

.....

¹ “Halk Dili”, *Yeni Sabah*, sayı 1982, 26 İkinci Teşrin 1943; *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleleri* (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 2001, s. 368.

² *Rıza Tevfik'ten Eşi Nazlı Hanım'a Mektuplar* (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 2012, s. 84-85.

Yine Cambridge’de iken kaleme aldığı ve:

*Cânandan ayrıldım, hastayım candan,
Eller gurbet elde yaramı bağlar,
Haylidir âvâre düştüm vatandan,
Hicranla bağrımı kaygular dağlar.*

kıt’asıyla başlayan “Divan-ı Hasret”³ adlı şiirinde vatanından çok uzaklarda bulunan şair, ızdırapla dolu hayatını da hatırlayarak, vatanın öksüzlüğü ile kendi öksüzlüğü arasında benzerlik kurar:

*Sen öksüz vatan, sen sevdalı ana!
Gönlümden inleyen hep sensin bana
Ne nazlı ümitler verirdim sana!
Geçti mi büsbütün şimdi o çağlar?.*

derken, aslında hep İstanbul’a duyduğu özlemi dile getirir.

7 Haziran 1912’de Paris’ten yine karısı Nazlı Hanım’a gönderdiği mektupta ise, büyük bir üzüntüyle, İstanbul’un büyük bir kısmını yakıp kül eden yangından söz eder:

... Burada okuduğumuza göre İstanbul’un bir rub’u daha yanmış; iki bin kadar hâne ve mektep ve dükkân hâk ile yeksân olmuş. Yirmi beş bin kişi açıkta kalmış. Demek şimdi bir Be-yoğlu, bir de Süleymaniye kaldı. Allah acısın bu sefil halka!...⁴

Bilindiği gibi, Meclis-i Mebusan’a tamamen hakim olmak amacıyla İttihatçıların 18 Ocak 1912’de parlamentoyu feshedip yeni bir seçime gitmeleri üzerine, konuşma yapmak üzere seçim bölgesi

.....

3 Rıza Tevfik, *Serâb-ı Ömrüm*, İstanbul 1949, s. 74-75.

4 *Rıza Tevfik’ten Eşi Nazlı Hanım’a Mektuplar*, s. 119-120. Rıza Tevfik’in burada sözünü ettiği yangın 3 Haziran 1912’de çıkan ve Sultanahmet ile Ayasofya semtlerini baştan başa kül eden İshakpaşa yangınıdır. Bu yangında İstanbul’un en güzel tarihî konakları da yanmıştır (bk. Necdet Sakaoğlu, “Yangınlar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 431, 433-434, 438).

Gümülcine'ye giden Rıza Tevfik, burada, İttihatçıların tuttuğu bazı adamlar tarafından fena halde dövülür. Hattâ bu yüzden bu seçimlere “Sopalı Seçimler” de denir.⁵ Hile ve tehditle gerçekleşen bu seçimde Rıza Tevfik ikinci defa mebus seçilip parlamento'ya giremez. Biraz da böyle bedbin bir psikoloji içinde yazdığı mektuplarda ise, “cehenneme” benzettiği İstanbul'dan, çoluk-çocuk bütün aileyi kurtaracağını ve İngiltere'ye yerleşmek arzusunu belirtir.

20 Mayıs 1912'de Viya'dan karısı Nazlı Hanım'a yazdığı mektupta şunları söyler:

“Maatteessüf bugün memleketimizden herkes ümidini kesmiştir. Her ne ise!.. Nerede olursak olalım ben seninle rahat ve sâkin yaşarım ve belki ölmek için İstanbul'a avdet ederiz.” der.⁶

15 Temmuz 1912'de Londra'dan yazdığı diğer bir mektupta ise şunları söyler:

Türkiye hakkında burada havadisler pek fena gidiyor. İlân-ı Meşrutiyet'in sene-i devriyesi şenliğinde memleketin her tarafında karışıklık olacakmış diye rivayetler var. İstanbul'da da olması ihtimali söyleniyor. Pek endişe ediyorum, onun için Mister Vickly'ye uzun bir mektup yazdım. Öyle bir şey olursa sizi muhafaza etsin diye. Siz de müracaat edin ve o gece evden çıkmayın. Fikret Bey'e ve Amerikan Mektebi'ne isterseniz bu ihtimali bildirin.⁷

Efkârlandığında zaman zaman Topkapı ve Edirnekapı Surları'nın dışına çıkan Rıza Tevfik, Ayvansaray ve Eyüp Sultan civarında dolaşır, hayalen mâziye gider ve mâzi rüyası görür. Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleyecek olan I. Dünya Savaşı'nın o kara günlerinde, 1915 yılının sonlarında yine bir gün, tarifsiz bir hüznle memleketin kaderine ağladığı yine böyle bir gün Eyüp civarında dolaşır, daha sonra Edirnekapısı'na gelir ve orada Mihrümah Sultan Camii'nin şadırvanında hayalen Kanuni devrine gider ve orada

.....

5 Bu konu için bk. Abdullah Uçman, “II. Meşrutiyet'in Gölgesinde Gümülcine Vak'ası yahut Sopalı Seçimler”, *Ömer Faruk Huyugüzel'e Armağan*, İzmir 2010, s. 79-99.

6 *Rıza Tevfik'ten Eşi Nazlı Hanım'a Mektuplar*, s. 116.

7 *a. g. e.*, s. 130.

ilham perisi ona meşhur “Harab Ma’bed” şiirini fısıldar. Bunu yakın dostu Süleyman Nazif bir makalesinde şöyle anlatır:

Bir gün, Endülüs’teki izmihlâl-i İslâm’a ağlayan bir iki Arapça kaside okumuş. Bundan fevkalâde müteesir olan şair, ervâh-ı ecdat ile hasbı-hal etmek için Eyüp taraflarına gitmiş, dolaşmış ve dolaştıkça hüznü artmış. Nihayet, sâhib-kırân-ı şark u garb Süleymân-ı Kanunî’nin pek ziyade sevdiği kerîmesi Mihrümâh Sultan’ın harâb olan câmii önüne gelmiş; sabahtan seri vicdanını tırmalayan hüznü ağlata ağlata dindirecek kuvveti bu ma’bed-i virânın manzar-ı perişanında bularak derhal şu neşîde-i samimiyeyi gönlünden kâğıt üstüne dökmüş.⁸

Bütün bunların dışında Rıza Tefvîk’te asıl, ciddi anlamda İstanbul özlemi 1922 yılında İstanbul’u terk etmek mecburiyetinde kaldığı zaman başlar. İskenderiye üzerinden Kahire’ye gitmekte olan *Egypt* adlı bir vapurla, tam yirmi bir yıl sürececek bir gurbet hayatının başlangıcı olan 8 Kasım 1922 akşamı gizlice İstanbul’dan ayrılırken şunları hisseder:

Kamaranın Anadolu yakasına bakan pencerelerinden birine yanaştım, biraz bakındım. Kızkulesi, korkunç bir hayalet gibiydi, pek iyi görünmüyor ve tamamıyla belirmiyordu. Her şey bulanıktı. Üsküdar’ın, İhsaniye’nin ve biraz da Moda cihetinin dermansız lambaları -pek uzak ve engin ufuklarda sabaha karşı- pek uzaktan sönük ve donuk görünen yıldızlar gibi mahmurdu. Ömründe ilk defa olarak köyünden, bucağından, evinden , ocağından uzak düşmüş bir fakir adamcağız gibi o anda nerede bulunduğumu unuttum., fena halde yerimi yadırgadım. Üşümeğe başlamıştım. Vücudum ürperdi. Pencereyi kapadım, bir silkindim, kendi topladım. Bilmem kime ve neye bir dehşetli kin hissediyordum. Her şeyi fena ve husûsâ çirkin gördüm. Halbuki ben hiç kinci bir adam değildim ve fıtraten güzelliğe çocukluğumdan beri meftun bir adamdım. Bana ne oldu diye düşünürken, birdenbire hatırıma Kur’ân-ı Kerîm’den bir âyet geldi, ki meâli Türkçe şudur:

.....

8 Süleyman Nazif, “İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 62-31, 6 Nisan 1918, s. 581.

RIZA TEVFIK'İN
ŞİİR, HÂTIRA VE MEKTUPLARINDA İSTANBUL ÖZLEMİ

“Ey Rabbimiz, bizi ahalisi zâlim olan bu köyden çıkar ve bize sen kendiliğinden dost ve yardımcı ol!”⁹

Bu âyet-i celîleyi hatırladıktan sonra ferahladım, hem de mütesellî oldum.. Bu köyden.. Bu muhteşem, muazzam saraylarla mümtaz, süslü, büyük ve cennet kadar zevk-i şehvetle havası muattar ve müheyyic olan bu köyden bir an evvel çıkıp, onun tesir-i füsûnundan kurtulmak istiyordum. Fakat yine bir anda hatırıma bir atalar sözü geldi. Bu sefer de güya kulağıma bir ses şefkatli bir eda ile: “Gidip gelmemek var!. Gelip bulmamak var!.” diyerek acı bir fikir ihtar ediyor ve bu iki kısa cümleyi dakikada bir tekrar ediyordu.”¹⁰

(.....)

Nihayet vapur demir almış, yola düzölmüşü. Hepimiz vapurun bordasına dayandık, İstanbul'dan çıkarken etrafa sessizce bakıyorduk. Güneş batıncaya kadar, öyle sâkit, sâkit etrafı temâşâ ederek gittik. Hava kapalı ve mağmum olduğundan dolayı, gurubun o muhteşem parlak levhasını göremedik, hattâ ne vakit battığının pek farkında bile olamadık. İstanbul'un, bilhassa eski İstanbul'un Sarayburnu'ndan Süleymaniye Camii'ne doğru bakılırken minarelerin ve kubbelerin kudsî ve ulvî manzarası -ki dünyanın hiçbir pâyitahtında görülemeyen müstesna bir tablodur- o gamlı günümüzde adamakıllı görünmüyordu. Bütün o yerleri muhayyilemizi aydınlatan güzel hâtıraların nûrânî hâlesi içinde görüyordum. Şiir bu kabiliyet, bu hüner değil midir? İstanbul'u özlemeyecek olursam, onu bu türlü bir şiir suretinde elbet görebilirim diyerek, kendimce medâr-ı tesliyet olabilecek bir düşünüş keşfettiğime memnun olup salona girdim.¹¹

.....

9 Nisâ sûresi, âyet 75.

10 Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım* (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 2008, s. 252-253.

11 *a. g. e.*, s. 266.

Avrupa seyahatlerinde Paris, Viyana ve Londra gibi şehirlerin lüks otellerinde kalan, meşhur müsteşriklerle aynı ziyafet masasına oturan, *Hurûfîlik Metinleri (Textes Houroufîs)* adlı eseri 1909'da Avrupa'nın en muteber yayınevi sayılan Leiden'de Brill'de basılan, dünyaca tanınmış şarkiyatçı E. J. W. Gibb'in *A History of Ottoman Poetry* adlı eserini tamamlamak üzere Londra ve Cambridge kütüphanelerinde çalışan, 1920 yılında Şûrâ-yı Devlet Reisi sıfatıyla Osmanlı Devleti'ni temsilen Versailles'e ve Sèvres'e giden Rıza Tevfik, sürgün hayatının ilk zamanlarında Amman'da çadırda yaşamak zorunda kalır. İşte bu sırada kaleme aldığı 20 Nisan 1923 tarihli günlüğündeki notlar:

Bu gece yine dehşetli fırtına vardı, mâmâfih iyi uyuduk ve akrabaya ve bazı dostlara hasretle bir hayli garip rüyalar gördük. Her halde bu iklim Boğaziçi'nin densiz ve hoppa havasını andırıyor ve daima bize İstanbul'u hatırlatıyor; fakat o manzara ve o muhteşem enginlik yok; o şâhâne ve hâdisât ve inkılâb-ı âleme karşı lâkayt akan Bosfor yok!.. Yazık, ben bu vahşet-gâhta hiç olmazsa o sevgili arkadaşımından mahrum kalmamalıydım. (...)

Çadırımızı şiddet-i rüzgâr yerinden söküp götüreceği gibi sarsıyor. Dalgalı bir ummanda büyük bir yelken gemisinde seyahat ediyorum zannediyorum. Bu sırada en müstemir duygum budur ve binaenaleyh Amman bana daima heyecan hâlinde bir umman gibi tesir ediyor. Bakalım bahar gidip yaz gelirse nasıl olacak.

Aşağı yukarı aynı mahiyette 30 Nisan 1923 tarihli günlüğündeki notlar:

Nisan ayı rüzgârlı ve soğuk geçti. Buranın iklimi ve havası âdeta Boğaziçi'ni andırıyordu; fakat Boğaziçi'nin nâhoş şerâit-i tabiyesini andırıyordu: Rûzgâr-ı ihtilâfâtı, yağmur, fırtına ve kararsızlıklar!.. Yoksa Boğaziçi'nin bi-menend olan şâirâneliklerinden, güzelliklerinden bu ıssız harâbelerde eser bulmak ihtimali yoktur. O sebeple olmalıdır ki Nazlı bir ayda buralardan fena halde sıkıldı, âdeta mağmum ve sinirlidir. Çocuklarına ve aile efrâdına şiddet-i tahassüründen dolayı hemen her gün ağlıyor. Zaten gözleri *Conjonktivit*'ten rahatsız olduğu için bu suretle gözlerini fazla yorduğundan dolayı hastalığı dahi geçmiyor. Buna da ayrıca merak ediyor ve sıkılıyor. Her gün aynayı

elinden bırakmıyor. Çadır altında bedevî hayatının rahatsızlığı, kararsızlığı dahi kendisini sıkıyor, büsbütün hizmetten teneffür ediyor. Gezecek bir yer, konuşabilecek bir aile dahi yok. Arapça bir kelime bilmiyor ve öğrenmek de arzu ve istidat göstermiyor. Bu sinirlilikten dolayı mizacı müzebzeb oldu, gâh bana haşin sözler söyleyerek kalbimi kırıyor, gâh benim bu yaşta çektiğim eziyetlere bakıp merhamet ediyor ve uzun uzadıya ağlıyor. Henüz bir aylık tecrübe bizi bu hâle getirdi. Bakalım bu gidişle seneler nasıl geçecek?. Hiç aklım ermiyor ki Nazlı bu hayata dayanabilsin.

Gerek Amman'da gerekse daha sonra gurbet hayatının geri kalan kısmını geçirdiği Lübnan'ın sahil kasabası Cünye'de çeşitli şiirler kaleme alan Rıza Tevfik'in İstanbul özlemini dile getiren en güzel şiirlerinden biri "Uçun Kuşlar" adını taşıyanıdır:

*Uçun kuşlar uçun, doğduğum yere
Şimdi dağlarında mor sümbül vardır,
Ormanlar koynunda bir serin dere,
Dikenler içinde sarı gül vardır...*

*O çay ağır akar, yorgun mu bilmem?
Mehtâbı hasta mı, solgun mu bilmem?
Yaslı gelin gibi mahzun mu bilmem?
Yüce dağ başında siyah tül vardır.*

*Orda geçti benim güzel günlerim,
O demleri anıp bugün inlerim,
Destân-ı ömrümü okur dinlerim
İçimde oralı bir bülbül vardır.*

*Uçun kuşlar uçun! Burda vefa yok!
Öyle akar sular, öyle hava yok!
Feryâdıma karşı aks-i sadâ yok!
Bu yangın yerinde soğuk kül vardır.*

*Hey Rıza, kederin başından aşkın,
Bitip tükenmiyor elem-i aşkın!
Sende -derya gibi- daima taşkın,
Daima çalkanır bir gönül vardır.¹²*

Aynı şekilde, 30’lu yıllarda Sadettin Kaynak’ın bestelediği “Bir Ân-ı Me’yusiyet”¹³ adlı şiirini fonograf kovanına okuması dolayısıyla Safiye Ayla’ya hitaben yazdığı şiirinde de, İstanbul hasreti ve gurbet duygusunun yoğun bir şekilde dile getirildiğini görürüz. Adı geçen koşmanın ikinci kıt’asında şöyle der:

*Bir onmaz elemi rûhumda hasret;
Sesini duyunca dindi o sızı,
Sen ey İstanbul’un füsunkâr kızı!
Ezâ-yı rûhumu anladın elbet.¹⁴*

Rıza Tevfik’in İstanbul özleminin doruk noktasına vardığı bir sırada kaleme aldığı başka bir şiirinde ise, bu hasret ve özlemi bütün ayrıntıları ve acılarıyla yaşadığını görürüz.

Sürgün hayatının onuncu yılına rastlayan Hicrî 1351 (1932) yılının Kadir gecesini yazılan 66 beyit uzunluğundaki “Kasîde-i Kadriyye”nin nesib kısmında, vatan ve özellikle İstanbul özlemi içinde, Fâtih Sultan Mehmed’in eşsiz pâyitahtını hayâlen dolaşan şair, bir nevi tövbeye benzer ifadelerle âdeta hayatını özetler:

*Dün ilhâm aldı gönlüm Cünye’nin saf âsümânından,
Şiirler dinledim dergâh-ı izzet kudsiyânından.
Hava gayet lâtif olmuştu, çamlıklarda, dağlarda
Füsun-ger cilveler sezdim bahârın hüsn ü ânından.*

.....
¹² *Serâb-ı Ömrüm*, s. 81.

¹³ Hâfız Sadettin Kaynak’ın Bayâtî Araban makamında ve aksak usulünde bestelediği, Safiye Ayla’nın fonograf kovanına okuduğu “Bir Ân-ı Me’yusiyet” için bk. *Serâb-ı Ömrüm*, s. 30. Adı geçen bu beste dolayısıyla Rıza Tevfik ile Sadettin Kaynak arasındaki mektuplaşma için bk. Abdullah Uçman, “Bir Şiir, Bir Beste ve Sonrası...”, *Kitaplık*, sayı 99, Kasım 2006, s. 52-55.

¹⁴ “Meşhur Muganniye Safiye Hanım’a”, *Serâb-ı Ömrüm*, s. 32.

beyitleriyle başlayan manzume, şöyle devam eder:

*Gurûbun sihri-î elvân-bâzı birçok sahne arz etti,
Çocukluk devrinin rengin ü şen rü'yâ cihânından.
Ziyâ şelâlesiyle neş'eler aksetti Lübnan'a
Güzel İstanbul'un mor salkımından, erguvânından.
Muanber zülf-i yâr öpmüş kadar sermest-i zevk oldum
Cibâlin bûy-ı sünbül neşreden bâd-ı vezânından.*

Yıldızdan mahyalar arasında dolaşırken vicdan azabına benzeyen bir ses duyan şair, burada kendi kendine şöyle seslenir:

*Sen en bedbahtsın insanların, mel'ûn u menfîsin!
Uzak düştün yazık, Dârüssaadet âsitânından.
Uyup şeytana irâz eyledin Mîsâk-ı Millîden;
Înâd ettin, cüdâ düştün vatan bâğ-ı cinânından.*

İçinden gelen ses ona, çok sevdiği vatanının en güzel yerleri, Gelibolu'daki Hamzabey sahillerinden, oradaki Eski Cami'den uzak düştüğünü hatırlatır. Vatanından, İstanbul'dan uzaklarda yaşamak zorunda kalan şair, gurbet diyarında yaşamamanın öyle pek de kötü bir şey olmadığını; dünyanın fâniliğinden ve kimselere kalmayacağından söz ederek boş yere teselli arar:

*Sabâh akşam gelir âvâz-ı "Küllü men aleyhâ fân!"
Bu mihmân-hânedan kalkıp göçenler kârûvânından.
Müreffehsin bugün, şükret de, bir bak ders-i ibret al
Esîr-i zillet olmuş izz ü câh üftâde-gânından.
(...)
Ömür bir ân-ı fırsattır, hayâtın mahz-ı ni'mettir
Bi-hakkın müstefid ol ömrünün âsûde ânından.¹⁵*

.....
15 Serâb-ı Ömrüm, s. 180-186.

Rıza Tevfik, 1926 yılında, gurbet arkadaşı Sabih Şevket'e¹⁶ gönderdiği bir mektubunda şifa bulmayan bir yara gibi, uzun uzadıya yine memleket hasretinden ve İstanbul özleminden söz eder. Kendisini vatanına ve İstanbul'a bağlayan bağların neler olduğunu ayrıntılı bir şekilde şu satırlarla açıklar:

Ben sana evvelce de yazmıştım galiba... Fakat hakkıyla hissiyatımı anlatabildim mi idi, bilmem? Benim bugün gurbet ellerde geçirmekte bulunduğum yetim hayatın gönlümde ikâ ettiği hiss-i hasret basit değil, çok komplike¹⁷ ve çok gâmız, yani karışık bir şebeke-i hissiyat teşkil etmektedir. Ben yalnız Türkiye toprağına mütehasir değilim; hattâ Türkiye toprağına hiç görmediğim, bilmediğim cihetlerine, meselâ Ankara'ya, Konya'ya, Adapazarı'na mütehasir olamam; bu memleketler, bu yerler tabiatan ne kadar dil-rübâ ve güzel olsalar bile!.. Benim bütün Türkiye arazisinden bildiğim, gördüğüm ve sevdiğim İstanbul, Gelibolu ve -maskat-ı re'sim olan- Cısr-i Mustafa Paşa'dan ibarettir ki bu kasaba da artık Bulgaristan'a geçti, gitti. Buralarda benim hayatıma ve benliğimin sûret-i teşekkül ve tekâmülüne ait birçok hâtırât var ki benim için çok kıymetli ve azîzdir. Bu azîz hâtırât o şehirlerde değil, benim ruhumda mevcut bulunduğu için ben nereye gidersem onları beraber taşıyorum; binâenaleyh mutlaka oraları görmekliğim ve oralarda yaşamaklığım da bence zaruri bir şart-ı hayat değildir. O takdirde bu şehirleri görmekten memnû oluşum mutlaka mûcib-i hüzn ve hasret olacak bir sebep teşkil edemiyor. Lâkin başka bir şey var ki yahut var idi ki yalnız benim hâtırâtım ve hissiyatımla kâim değildi. O bir hususi medeniyete, bir hususi muâşerete müstenit bir hususi âlem idi ve ben o âlemin ve o medeniyet ve maîşetin, o zevkin, o mantalite¹⁸ ve o santimantalite'nin¹⁹ pek meşhur ve pek tipik bir mümessili idim; belli başlı bir

.....
16 Adliye Mektupçusu Şevket Bey'in oğlu olan Sabih Şevket, Mütareke yıllarında İstanbul Tramvay Şirketi Müdürlüğü yapmış; daha sonra 150'likler'e dahil edileceği endişesiyle yurt dışına çıkmıştır. Uzun yıllar Halep ve Cünye'de (Lübnan) yaşayan Sabih Şevket, 1938'de 150'likler'in affından sonra Türkiye'ye dönmüş, bazı okullarda hocalık yapmış ve 50'li yıllara kadar İçerenköyü'nde bir sanatoryumda kalmıştır (Cemil Meriç, *Jurnal*, İstanbul 1993, II, 254).

17 *Complicqué* (Fr.): Karışık, karmaşık.

18 *Mentalité* (Fr.): Anlayış, düşünüş.

19 *Sentimentalité* (Fr.): Duygusallık.

mümessili idim. İşte bu âlem şu son inkılâp ile yıkıldı ve ben onun enkazı altında kaldım. Şurasını nazar-ı dikkate arz etmek isterim ki o âlemin yegâne mümessili ben değildim ve olamazdım, çünkü bir âlem, bir medeniyet, bir maîşet, bir zevk-i içtimâî bir tek adamla tahakkuk edemez. Yalnız ben onun en ma'ruf ve mahiyet ve kıymetinden habîr ve zî-şuur bir mümessili idim. O kadar!... Benim gibi o âleme mensup olanlar hâlâ mevcuttur ve milyonlarla sayılır. Eğer bu asker sadmesiyle yapılan inkılâp milletin, yani hiç olmazsa ekseriyet-i külliye-i milletin tebeddül-i enfüsiyeti ve tekâmül-i mâneviyeti ile hâsıl olan bir ihtiyâc-ı mübreme mebnî ve ekseriyetin irâdet-i müstereke ve mu'telifesine binâen kendiliğinden vukua gelmiş olsaydı, bu tebeddülât ve tekâmülât-ı mâneviyeyi en evvel ben, sen ve bizim gibiler nefislerinde duymak lâzım gelirdi; çünkü biz, mensup olduğumuz millet ve medeniyetin bin-nisbe en yüksek tabakasından ve o tabakanın en zî-şuur efrâdınız. Ben kendimi çok yokladım; musallî bir adam olmadığımı da herkes benim kadar bilir. Mâmâfih bu böyle olmakla beraber ben, meselâ Ramazan'da camileri donanmış görmekten, her zaman cami sahnında gezmekten ve bulunmaktan ziyadesiyle hoşlanır, hattâ bu zevk- i mânevîyi en güzel şiir suretinde ifade edebilir bir adamım.

Kezâlik Refik Hâlid dahi bu hususâtta tamamen benim hissime ve zevkime müşârik olduğunu pek belîğ bir ifade ile ispat etmiştir. “Merhaba Ey Şehr-i Ramazan”²⁰ unvanıyla yazdığı güzel makaleyi oku, görürsün ve dediklerimin pek doğru olduğuna inanırsın. Ben, Avrupa medeniyetini bütün mahiyeti ile her bir Türk'ten iyi bildiğimi ve onu tamamıyla temsil edip zevk aldığımı iddia edebilirim ve mübalâğa olmaz. Öyle iken Şark medeniyetinin inceliğine, zevkine pek âşinâyım ve meftûnum. Böyle aile râbitasını bî-muhâbâ perişan eden hürriyet, medeniyet nâmına Türk kızlarını ve validelerini barlarda dansa sevk eden bu yeni inkılâp ahlâkı ile veyahut herkesin başına zorla şapka giydirmekle o Avrupa medeniyetini temsil etmiş olmak iddiasını müthiş bir dalâlet olmak üzere telâkkide bir an tereddüt etmem. Bu hengâmede zâyî ve pâymâl-i tahakküm olan kıymetli şey yalnız ahalinin hürriyeti değil, iffeti, namus ve izzet-i nefsi de kurban olmuştur. Emînim ki İstanbul'da ve hariçte bu müsâhele-i

.....

20 Rıza Tevfik'in söz konusu ettiği Refik Hâlid'in makalesi “Çocukluğumun Ramazanları” adını taşımaktadır (*Yeni Mecmua*, II/48, 13 Haziran 1918, s. 421-422).

ibâhetkârâneye fitratan; ahlâken ve husûsen kusur-ı terbiye sebebiyle mütemâyil çok kişiler bulunmakla beraber benim bildiğim hakiki İstanbul Türklerinin bu zoraki tebeddülât-ı acîbeye kendi arzularıyla boyun eğmiş olacaklarına hiçbir vakit kâni olamadım. Zaten memleketi esasından sarsan ve daima kan içinde bırakan ihtilâller bu dediklerimi sarahaten ve bedâheten ispat ettiği gibi benim bu hususta tahsîl-i kanaatime mâni olan esbâb-ı hakikiyeyi dahi izhâr ve ifade ediyor. Mademki hürriyet-i tâmmе prensibine müstenit bir hükûmet-i Cumhuriye tesis edilmiştir, her ferdi kendi keyfine bırakmak kâfi olurdu. Bu gibi hususât-ı şahsiyeye karışmak ve isti'mâl-i cebr etmek hiçbir hükûmetin, hattâ istibdat hükûmetinin bile haddi değildir. Bu hareketleri meşrû gören hükûmet mümessilleri, hükûmetin mahiyetinden, vazife-i asliyesinden ve hudut ve salâhiyetinden tamamen gafil mütegaliblerdir ki olsa olsa Deli Petro'yu ve bizim Tanzimat müessisi Sultan Mahmud'u taklit ediyorlar demektir.²¹

15 Temmuz 1930 tarihinde, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin kurucularından ve eski arkadaşı Amman'dan İbrahim Temo'ya yazdığı mektupta da aynı şekilde, unutulmuş olmaktan duyduğu üzüntüyü dile getirir:

(...) işin doğrusu şu ki Türkiye'de benim gibi bir adamın mutlaka lüzumu olsaydı, elbet hakkımda başka türlü muamele ederlerdi. Türkiye öyle bir devre-i havf ve heyecan içindedir ki ona benim gibi adamların hiç lüzumu yoktur. Belki de mazarratı vardır. Der-hâtır etmelisiniz ki İnkılâb-ı kebîr zamanı Paris'te meşhur Lavoisier'yi -padişahın çiftliklerine bir müddet nezâret etmiştir diye- itham ederek kafasını kesmeğe götürdükleri zaman ihtilâlcilerden biri: "Bu adam siyasetle uğraşmaz, ziyansız bir âlimdir!" deyip kurtarmak istemişti. O vakit o vahşî hergele sürüsüne kumanda eden dêmagogue'lar: "la Révolution n'a pas besoin des savants"²² diye velvele ederek o zavallı uslu âlimi kesivermişlerdi. Öyle bir zaman-ı hırs ve rekabetin iktizâsına göre dahi işin doğrusu Lavoisier gibi bir adamı bile kesip ortadan kaldırmaktır. Halbuki ben Lavoisier gibi bir büyük adam ve âlim değilim, ben onlara bütün kuvvetimle karşı koymuş bir mâni idim. Bir bakıma ve kendi rahatları için yaptıkları doğrudur. Müşteki değilim. Hem ne yaptılar ki?!. Beni memlekettten ihraç etmekle rahatımı ve

.....

21 *Doğru Yol*, nr. 260, 1 Mart 1342/1926.

22 "İhtilâlin âlimlere ihtiyacı yoktur!"

sihhatimi ve hayatımı temin etmiş oldular; ben bundan dolayı onlara minnetdarım. Zaten benim mevki ve menfaat itibariyle bir hırs ve hevesim yoktu. Türkiye'den çıktıktan sonra da kat'iyen alâkamı kestim, Türkiye umûruna beş dakikalık bir vakit sarfetmedim. Kendi âlemimde felsefemi, şiirimi ikmâl ettim, pek müstesna hayat tecrübelerimi geçirdim. Türkiye'nin saadetini can ü dilden temenni ettim; mâmâfih Yunan'ın ve Ermenistan'ın ve bütün dünyanın saadetini de aynı derece sıdk ile temenni ettim. Bu anda hayat tecrübelerinden öyle mühim hakikatler keşf ve istihrâc ettim ki onları kitaplardan öğrenemedim ve bizim Abdullah Cevdet'in mahud çay ziyafetlerinde de inkişâf edemedim. Elhâsıl hayatım boş geçmedi, hoş geçti. Şimdi tekaütlüğümü istedim. (Çünkü Amman'a gelir gelmez mühim memuriyetlerde bulundum ve bilâ-fâsıla bugüne kadar hizmet ettim.) Evet yirmi beş İngiliz lirası kadar bir tekaüt maaşı verecekler, ben de artık Bahr-i sefid sahillerinde bir yere çekilip edebî ve felsefî ve siyasî bütün eserlerimi ve hâtırâtımı ve şiirlerimi ikmâl edip bastıracağım ve ara sıra seyahatler yapacağım. İşte programım ve kararım budur azîzim. Türk milletinden hiç bir eser-i nezaket ve insaniyet görmedim. Üç dört eski dostumdan mâadâ bana selâm gönderen bile olmadı. Bu selâm gönderenler içinde de Abdullah Cevdet yoktur. Bereket versin ki kimseye minnetdar değilim ve kimsenin selâmına da muhtaç değilim. Yalnız şurası şâyân-ı dikkattir ki vaktiyle elimi öpenler İstanbul ahalisinin hiç olmazsa sülsü idi. O vakit bu tezâhürât-ı teveccühkârâneye ne kadar mağrur olmadımsa bu gün de o kadar mahzun değilim. Zavallı Türkiye ahali maddeten mânen fakir ve geçinmek derdiyle perişan bir halktır. Suyun başını kim tutar da ona bir katre verirse onu ancak velînimet bilir ve onun emrinden kıl kadar inhirâf edemez. Bu zilletin esbâb-ı tarihiye ve içtimâiye ve idariyesini pek iyi tahkik ve tetebbû etmişimdir. Ne ise elhamdülillâh ki benim de eski ve sâdık dostlarım gittikçe azalıyor ve benim de Türkiye ile alâkam günden güne zayıflıyor. Hattâ çocuklarım bile Türkiye'yi terketti ve rücû etmek arzusunda değildirler. Yalnız benim hâlâ küçük bir hassasiyetim var ki beni Türkiye ile alâkadar tutuyor. Ben Türk lisanının en muvaffak muharrirlerindenim, hele -bugün mu'teber olan- Türk şekl-i şiirinin mürevvici ve en samimi şairiyim. Bunu Türkler bugün bile itiraf ediyorlar. Birçok da felsefî kitaplar yazdım ki Türkiye bir devlet olalı böyle şeyler yazılmamıştı. Kâmus-ı Felsefe ve emsâli meydandadır. Şimdi bu güzel lisanı terkedip unutmaya bir türlü vicdanım razı olamıyor, çünkü ben onun âmillerindenim ve

bütün incelikleriyle ve zihâfetleriyle her nevi üslûbunu pek iyi bilir ve yazarım. Halbuki Fransızca ve İngilizce ve Fârisî ve Arabî olarak istediğim gibi kitap yazabilirim ve yazdım. Yine bu ecnebi lisanlarında yazabilirdim ve Türkçe'den vazgeçebilirdim, fakat gönlüm buna kat'iyen razı olamıyor. Bu, bir!. İkincisi de şu ki, içinde doğup büyüdüğüm ve güzel ve temiz kumsal sahillerinde çocukluğumu geçirip kabiliyet-i şâirâne kazandığım yerleri bazan şiddetli bir hasretle özlüyorum ve çok göreceğim geliyor. Fakat -evvelce dediğim gibi bir düzine kadın erkek istisna edilirse- ahaliden hiçbir kimseyi görmek istemiyorum. Hele ma'hud münevver denilen kısım-ı mahlûkatı!.. İşte kardeş, sana pek muhlisâne ve samimi bir surette hissiyâtımı arzettim. Benim hayatımın son devrine ait peripesi'lere²³ gelince, hikâyesi çok uzundur. Mâmâfih azîz ve muhterem meslekdaşım!.

Rıza Tevfik, 4 Mart 1934 tarihinde kendisi gibi bir gurbettede olan arkadaşı Refik Halid'e gönderdiği bir mektupta da, yine derin bir memleket ve özellikle İstanbul hasreti ile şunları yazar:

Son mektubunda, evlâdımıza Avrupa ve alelumum garp terbiyesi vermek arzusu yüzünden başımıza gelen sıkıntılar münasebetiyle bazı mülâhazalar beyan etmişsin ki esasen çok doğrudur. "Amerika'yı ben hiç sevmem", deyişine de benim kadar hak verecek bir şarklı olmaya görsün!.. Vaktim olsaydı da niçin Amerika'yı sevmediğimi sana uzun uzadıya anlatmak için bir koca kitap yazsaydım!. Yalnız bir cihet var ki, cây-ı mülâhazadır ve iyice tedkik edildikten sonra tasrih olunmak icab eder. Biz de birkaç ecnebi lisanını öğrendik ve bir ikisini hayli iyi bilir ve istediğimiz gibi tasarruf ederiz. Ben garp ilim ve irfanına ve edebiyatına müteallik olan birçok ma'lûmâtı öğrendiğim ve ilk kitabımı da pek meşhur müsteşriklerin iltimâsı üzerine Fransızca olarak yazdığım zaman Avrupa'yı, Amerika'yı rüyamda bile görmemiştim.²⁴ Ancak Meşrutiyet'ten sonra ve ilk defa olarak memleketten dışarı çıkabildimdi. Oraları ve bilâhare Amerika'yı ziyaret ettiğim zaman da ne mizacım değişti, ne de hüviyetim değişti. Sonra Amerika'ya para

.....

23 *Péripétie* (Fr): Bir tiyatro oyununu sonuçlandıran olay.

24 Rıza Tevfik'in burada bahsettiği, Barbier de Meynard'ın teklifi üzerine Fransızca olarak hazırlayıp E. J. W. Gibb Memorial'ın IX. cildi olarak yayımlanan *Textes Houroufis* (Leiden 1909) adlı kitabıdır. Kitabın birinci bölümü M. Clément Huart tarafından; "Etude sur la Religion des Houroufis" (s.220-313) başlıklı ikinci bölümü ise Rıza Tevfik tarafından yazılmıştır.

kazanmak için giden ve milyonlar kazanan milyonlarca şarklı var ki bunların milyonda biri bizim çocuklarımız kadar hazırlanmış değildir; köylü, cahil ve çok fakir büyümüş adamlardır. O halde garâbet nerededir bilir misin?.. Sana ben fikrimi açık söyleyeyim ve kimseyi bu husustaki kabahatlerime teşrik etmiş olmamak için ancak kendi fikrimi söyleyeyim ve kendi çocuklarımı misal olarak zikredeyim.

Evvelâ ben tamamen şarklı hissiyâtıyla büyümüş ve genç iken öksüz ve kimsesiz kalmış olduğum için kendi kendine bin türlü müşkilât içinde sırf kendi himmetiyle yetişmiş bir adamım. En kıymetli mâlûmâtım, felsefiyât, bedîiyât, ulûm, hattâ edebiyat meseleleri hakkında tarz-ı tefekkürüm belki tamamen garplıdır. Fakat mâlûmâtın sîret-i hususiye ve mizac ve hele hissiyât üzerinde tesiri pek yok değilse de pek hafiftir. Hakkıyla şarklı olan bir adamın type'ini değiştiremez. Ma'lûmat medeniyet âleminde râyic akçedir ve bir mühim sermaye teşkil edebilir, eğer hüsn-i tasarruf ve idare edilebilirse! Halbuki insanın bütün mizâc-ı hususîsini teşkil ve tayin eden zevki ve hissiyâtıdır ve hayat meseleleri hakkında tarz-ı telâkkisi ve itikadıdır; ondan sonra veya evvel, âdâtıdır. İlh... Ben çocukluğumda Gelibolu'da ve İstanbul'da hep şarklı hissiyâtıyla yaşadım ve büyüdüm. Babam pek libéral²⁵ bir mütefekkir adam ve şark felsefesini ve lisanlarını iyi bilir bir âlim adam olduğu halde ve bana hazır biçilmiş, dikilmiş bir kisve-i itikada ittibâ mecburiyeti hissettirmedeği halde, ben mini mini bir çocuk iken annemden ve kadın ninelerimizden nice nice masallar dinledim, sonra câmilerde ve cemaatlerde ezanlar, dualar ve mevlidler dinledim; sonra engin ve sisli, dumanlı kahvelerde senelerce saz âşıkları dinledim, yine senelerce tekkelerde devranlar, semâiler, neyler, kudümler, zikirler, ilâhiler, hû hûlar dinledim. Mektebe başladığım zaman eski usûl üzre başıma askılar ve omuzuma sırma işlemeli cüz kesesi takarak at üstünde alayla ilâhiler ile mektebe girdim. Muharremlerde aşura yapıp dağıtmak, Ramazanlarda iftar ve sahur yemek, cenaze namazlarında bulunmak, elhâsıl şark ve bizim şark hayatına has ne kadar ahvâl ve keyfiyât ve âdât varsa, hepsinin içinde yaşadım ve hepsi de bana öyle derin heyecanlar verdi ve hatırımda öyle sağlam izler bıraktı ki hiçbir nevi mâlûmat ile silinemez. Sonra daha büyüyünce içinde yaşadığım memleketin sahillerini, dağlarını, bayırlarını, taşlarını, bağlarını, kuşlarını tanıdım ve iyi tanıdım ve bittabi sevdim, çünkü hayatım bütün bu şeylerin canlı panoramasıdır ve bunda mezarlıklar ve yıkık türbeler ve kumrular ve güvercinler ve

.....

25 Serbestlik taraflısı.

saçaklarda yuva yapan kırlangıçlarla serçeler de dahildir. Bütün bu heyecanlar beni şair etmiştir ve lirik şiirlerimin hepsinde bu manzaraların serâbını ve bu şeylerin ve kuşların kımıldandığını ve yaşadığını görebilirsiniz. Beni Türkiye'ye en kavî rabitalarla bağlayan böyle derin heyecanlardır ve belki ondan dolayı da bütün lirik şiirlerimde derin bir hiss-i hasretin sözle pek ifade olunamayan ızdırabını görürsünüz. O kadar ki bugün bile bir yıkık türbede bir ulu çitlenbik ağacının gölgesinde yabancı otlar ve baldıranlar arasında beş dakika otursam ruhumda öyle ulvî bir sükûnet duyarım ki bütün kederlerimi bir anda unutabilirim ve bu güzel memleketlerde en ziyade bana keder veren manzara mezarlıkların, türbelerin, bizi mezarlıklara ve türbelere hiç benzemediği için bana pek çirkin görünmesi ve beni mistik bir şair eden o heyecanları uyandıracığına tarifi gayr-ı kabil bir istikrâh duygusu ihsâs etmesidir. Buralardaki mezarlıklarda serviye bedel zenrelah ve incir ağacı gördüğüm zaman ne kadar sinirlenmiş olduğumu sözle anlatamam. Halbuki ben bazı zamanlar Fatih'te, Edirnekapısı'nda, Karacaahmet'te, Eyüp Sultan'da bir viran türbenin kenarında oturup dinlendiğim vakit öyle heyecanlar hissediyordum ki, ölüm korkusunu bile muzmahil edip beni -mahiyeti anlaşılmaz- bir füsûn-ı tesir ile âhirete bile ısındırırdı ki ebediyen hiç olup unutulmak gibi korkunç bir âkibet endişesine bile alıştırdı demek isterim. Belki ruhuma fevkalâde bir sükûnet vermesi de bundan dolayı ve bu tesirine ma'tûf olsa gerektir. Bu şeyleri bugün tekrar düşündükçe ve samimi duygularımı daha iyi tahlil ettikçe Goethe'yi lâıkiyle anlıyorum; Emile Faguet Patriotisme unvanıyla meşhur bir küçük kitabında bu gibi alâkaların ve rabitaların ve vatanperverlik duygusuyla münasebet-i esasiyesini ispat için büyük Alman şairinin hissiyâtına ait ma'ruf bir menkabe zikrine lüzum görüyor ki pek ma'nâdârdır." dedikten sonra, Türkçesi, "Goethe, Strazburg Katedrali'nin önünde şöyle haykırdı: "Bu, katiyen hiçbir şey ifade etmeyen Gotik mimari değildir. Bu Alman mimarisidir. Almanların keşfettiği mimaridir. Onu daima Alman mimarisi diye adlandırmak gerekecektir." anlamına gelen Almanca bir parça zikrettikten sonra mektubuna şöyle devam eder:

Prusyalı olmayan Goethe'nin bu duygusunu sen de -bu memleketlerdeki camilere bakıp da Sultanahmet ve Süleymaniye Camilerini hatırlarsan- hissedersin ve bir yabancılık görürsün." der.²⁶

.....

²⁶ Aziz Feylesofum-Refik Halid'den Rıza Tevfik'e Mektuplar (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 2014, s. 201-202.

Rıza Tefvik, 25 Ocak 1935 tarihinde Lübnan-Cünya'den Ali İlmî Fânî'ye yazdığı oldukça hacimli mektubunda ise, 150'likler dolayısıyla Türkiye'de aleyhinde girişilen kampanya ve özellikle bir kısım şiiirlerinin ders kitaplarıyla antolojilerden çıkarılması üzerine duyduğu üzüntüyü şu satırlarla dile getirir:

(...) Bir taraftan da *Fuzûlînâme*'yi yazmaktayım ki Hâmidnâme nev'inden bir eser olacak ve daha iki mühim şairimiz hakkında yazacağım kitaplarla bir silsile teşkil edecektir. Ondan sonra da zannedsem Türkçe lisaniyla kendim için yazdığım şiiirlerden ve dostlarıma yazacağım mektuplardan başka bir satır Türkçe yazacak değilim. Türkçe'yi bizzat Türkler bu kadar maskara ettikten sonra artık ben de zerre kadar iştiha kalmadı ki Türkçe bir şey yazmağa teşebbüs edeyim. Osmanlı Türkçesi'ni buradaki Ermeni muhâcirleri yaşatıyor, fakat o da ancak bir nesil sürecek, sonra büsbütün unutulacaktır. O halde kimin için yazayım. Binâenaleyh tekmil eserlerimi İngilizce ve Fransızca yazmağa karar verdim ve bu kararımı icrâya başladım bile!...²⁷

Rıza Tefvik 14 Şubat 1937 tarihinde Cünye'den eski arkadaşlarından Şefik Esad'a yazdığı bir mektupta da İstanbul özlemini, daha doğrusu eski İstanbul âdab ve muâşeretine göre yaşayan insanlara duyduğu hasreti şu satırlarla ifade eder:

Pek iyi bilirsin!. Sabih'in babası, Adliye Mektupçusu Şevket Bey, bu *épicurisme* felsefesinin canlı mümessili idi ve bizim de pîrimizdi. İstanbul'un erbâb-ı zevk olanlarından ve bestekâr, hânende ve sâzen-delerinden, nükte-perdâz ve nükte-perver zürefâdan belli başlı kimler var idiyse mektupçu beyin meclis-i ülfetinde bulunmuş ve kemâl-i zevk ile bir iki kadeh içmiştir. Adam akıllı Türkçe saz, zarif söz, bahs-i şiiir orada dinlenirdi. Koca mektupçunun pek samimi dostlarından ve meclis-i zevkin erkânından veyahut madrabazlarından olduğum için hiçbir zaman kendisinden fâriğ olmamıştım; son günlerini pek iyi bilirim. Merhum kibar bir *type* idi ve kendi âleminin inkılâbât-ı siyasiye yüzünden büsbütün ve ebediyyen münhasif olduğunu görünce, büyük bir kudret-i irâdet gösterip evinde küçük odasına çekildi. Bilirsin ki, ilân-ı Meşrutiyet'i müteakip kendisini -iffet ve istikameti ve Saray'a bir kere ayak basmamış ve bir şey istememiş olması sebebiyle- Adliye

.....
²⁷ *Şiiri ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tefvik'ten Ali İlmî Fânî'ye Bir Mektup* (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 1996, s. 25-26.

Nâzırı yapmak bütün İttihad erkânının arzusu idi. Tebliğ ettiler, gayet nâzikâne fakat kat'iyen reddetti. İ'tizâr etti: "Biz eski adamlarız, yeni devre yeni adamlar iktizâ eder. Âdâbta kusur ederiz, artık çekilmek zamanı geldi!" dedi ve çekildi. Bir gün bir şarkı dinlediğini, hattâ benimle bile tebessüm ettiğini görmedim. Kendi kendine şiir mecmuaları okumakla vakit geçirirdi. Son günlerinde yalnızlıktan şikâyet etti: "Beni tanıyan dostlardan hemen kimse kalmadı. Vâkıa dünyada her türlü zevkten hevesimi aldım, bir istediğim yok, fakat öksüz kaldım. Beni büsbütün yalnız bırakmayınız!" dedi. Bu adamcağızın hâline o zaman içim yandı ve o sözlerini hiç unutmuyorum. Unutmuyorum ki bugün bir sürü kıymetli hâtırâtın canlanması münasebeti ile ve hele mektubun sonunda söylediğin bir mühim sözün tesiriyle burada yine hatırladım.

Bütün bu örneklerden de anlaşılabilceği gibi, Rıza Tevfik özellikle 1922 yılında biraz da mecburiyetten dolayı yurt dışına çıkınca, gerek Amman'da, gerekse Cünye'de geçirdiği yirmi yıl süren gurbet hayatında her vesile ile İstanbul'a, hakiki İstanbullulara duyduğu hasreti dile getiren çeşitli şiirler kaleme almış, özellikle mektup ve günlüklerinde bu duygusunu yoğun bir şekilde ifade etmiştir.